

بررسی اصول ساماندهی بازارچه‌های محلی با نگاهی به ارزش‌های بومی (نمونه موردی بازارچه محله گل کنی)

الناز سهرابی پور: دانشکده معماری پردیس بین الملل، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم
iginsohrabi1319@gmail.com

حسام الدین ستوده: استادیار دانشکده معماری، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران (نویسنده مسئول)
hesam.hds@gmail.com

چکیده

پایدار نگاه داشتن بافت‌ها و فضاهای شهری فرسوده، نیاز به مداخلاتی در جهت اصلاح و بهسازی وضع موجود دارد. بازارها به عنوان قلب اقتصادی شهرها، با شکل‌گیری تدریجی در بافت‌های اولیه شهری عامل اصلی مشکلات کالبدی و عملکردی بافت‌های مذکور در زمان توسعه می‌باشند. ساختار کلی و عدم تمرکز در پاسخگویی به حل مشکلات مراکز خرید در طرح‌های جامع شهری منجر به افول عملکردهای جاری در اثر تغییر نیازهای جوامع انسانی گشته است و پاسخگویی نیاز ساماندهی این مراکز نبوده‌اند. این پژوهش با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و جمع آوری اطلاعات کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی، سعی دارد تا با شناسایی نقاط ضعف و قوت و مطالعه تطبیقی بازارچه‌های محله‌ای موجود در مناطق یکسان اقلیمی، همچنین منطقه پروژه و نیز ویژگی‌های معماری بومی آن، زمینه‌ای فراهم نماید تا این نوع بازارچه‌ها با همان عملکرد فعلی خود و با در نظر گرفتن اصول معماری بومی ساماندهی گردند.

کلمات کلیدی: ساماندهی، بازارچه، بوم‌گرایی

۱- مقدمه

فضاهای شهری، چه فضاهای خصوصی و چه فضاهای عمومی بافت به مرور زمان دچار فرسودگی در کالبد و عملکرد می‌گردند، براین اساس باید به نحوی مطلوب و متناسب با شرایط بومی و محلی ساماندهی گردند (شماعی و پور احمد، ۱۳۸۴). بازارها و مراکز تجاری به عنوان قلب اقتصادی شهرها بخش مهمی از بافت‌های شهری را شکل می‌دهند، این بافت‌ها به علت حجم بالای فعالیت‌های انسانی جاری در آن‌ها در عملکرد شهر تأثیر قابل توجهی بر جای می‌گذارند (صالحی واسکسی، ۱۳۸۸). در مقیاس محلات، بازارچه‌های محله‌ای دیده می‌شود که تعاملات اجتماعی را در خود پذیرا شده و به عنوان استخوان‌بندی اصلی محله، مکان تبلور کالبدی - فضایی روابط تولیدی در معنای گسترده بوده است. بنابراین لازم است با ساماندهی کالبدی و تقویت فعالیت‌های اجتماعی موجود در آنها به این بافت‌ها و محلات جان دوباره بخشید. از طرفی بافت قدیمی هر شهر در بر گیرنده هویت و اصالت آن شهر محسوب می‌شود، اما امروزه با رشد روز افزون شهر نشینی دیگر در محلات قدیمی نشانه‌هایی از فرهنگ و هویت بومی و محلی دیده نمی‌شود. این بافت‌ها به دلیل فرسودگی مفرط در کالبد و ساختار و کمبود تاسیسات و تجهیزات زیر ساختی در پاسخگویی به نیازهای امروزی شهروندان ضعیف عمل می‌کنند (صالحی واسکسی، ۱۳۸۸). بازارچه محله گلکنی نیز می‌تواند ارائه دهنده فرهنگ، سنت و هویت شهر بندرعباس باشد، حال اینکه در این شهر، بیشتر بازارهای سنتی و قدیمی به یک شکل در آمده اند و بی‌نظمی و دفع پسماند در محل، از مشترکات این بازارهاست. بنابراین، رعایت اصول بوم گرای و ایجاد نظم در کالبد و فعالیت‌های این بازارچه از اهداف مهم و اصلی در برنامه ریزی جهت ساماندهی بازارچه موجود می‌باشد، اگر چه نظم در بازار امر مهمی است ولی نباید صرفاً جهت ایجاد نظم، همه اصول را زیر پا گذاشت و به جای یک بازار قدیمی و سنتی، بازارهای سرپوشیده و امروزی‌تر ایجاد کرد.

۲- مرور سابقه و ادبیات موضوع

در بخش مرور سابقه و ادبیات موضوع این پژوهش به اصول ساماندهی، ضرورت اجتماعی ساماندهی فضاهای شهری، مراکز خرید و بازارها، عناصر و فضاهای معماری بازار، وضعیت بازارهای ایران در عصر جدید، معماری بومی (بوم گرای)، ویژگی معماری بومی بندرعباس و مقایسه آن با معماری جدید در بندرعباس پرداخته شده است.

۱-۲- اصول ساماندهی:

ساماندهی، مجموعه اقداماتی است که در نواحی و محله‌های شهری برای بهتر کردن اوضاع کالبد و فضای شهری از نظر ساخت، بافت و سیمای شهری صورت می‌گیرد. این اقدامات برحسب نیاز که در کالبد و فضای شهری اتفاق می‌افتد چشم‌اندازهای شهری را ساماندهی می‌کند (حبیبی، ۱۳۷۹). یکی از مهمترین موضوع‌های مورد توجه در برنامه‌ریزی‌های ساماندهی شهر توجه به اثر عوامل نامساعد طبیعی بر کالبد فضاهای شهری است. طبیعت براساس شرایط بوم ساختی خود، اثرهای مخرب بر پیکر فضاهای شهری دارد. اعمال سیاست‌ها و طرح‌های مناسب با شرایط مخرب اقلیم و زمین شناسی به ویژه زلزله می‌تواند دوام و بقای فضاهای شهری را بیشتر کند (پور احمد، ۱۳۸۴).

بافت‌های قدیمی به دلیل قدمت و فرسودگی و تخریب ناشی از آن و کمبود و حتی نبود تأسیسات و تجهیزات شهری دچار نارسایی‌هایی در پاسخگویی به نیازهای امروز زندگی شده اند. به همین دلیل جمعیت بومی ساکن در این بافت‌ها به حاشیه‌ی شهرها مهاجرت می‌کنند و مهاجران روستایی و اقشار کم درآمد جایگزین آنها می‌شوند. به تبع آن بی‌ثباتی اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی در این محله‌ها پدید می‌آید. در نتیجه روند فرسودگی و تخریب بافت شهری شدت می‌گیرد. در واقع می‌توان گفت ترکیب جمعیت از نظر اجتماعی - اقتصادی در بخش‌های وسیعی از این بافت‌ها، همانند بافت‌های حاشیه‌ای و خودرو است و جمعیت ساکن با هم تجانس فرهنگی ندارند، در واقع بخش‌هایی از بافت شهری که عمدتاً خود از نظر کالبدی ارزشمند و دارای هویت اند، از نظر اجتماعی - فرهنگی گرفتار بی‌هویتی شده و روند فرسودگی و تخریب در آنها تشدید می‌شود. با مهاجرت ساکنان بومی و قدیمی از این گونه بافت‌ها، احساس تعلق به خانه، محله و شهر کم‌رنگ می‌شود. به نحوی که در برخی موارد حتی حیات شهری نیز تهدید می‌شود و در یک کلام زندگی سالم شهری جریان ندارد. بر این اساس یکی از ضرورت‌های مهم شهر و شهرنشینی عصر حاضر ساماندهی بافت‌ها و فضاهای قدیمی شهری است (شماعی و پور احمد، ۱۳۸۴ ص ۲۹).

بررسی ساختار کالبدی و عملکردی مراکز مذکور در داخل بافت‌های شهری نشانگر شکل‌گیری تدریجی آن‌ها در داخل بافت‌های اولیه شهرها می‌باشد و همین امر نیز عامل اصلی مشکلات کالبدی و عملکردی بافت‌های مذکور محسوب می‌گردد. بدین معنی که عدم برنامه‌ریزی توسعه از پیش تدوین شده این مراکز از یک سو و قرارگیری آن‌ها در گره‌های شهری و ایجاد یک وابستگی کالبدی شدید با ساختار شهری، مشکلات فراوانی را در فعالیت شهر پدید می‌آورند. مراکز خرید از مجموعه اجزا و عواملی شکل می‌گیرند که به آن‌ها اجزاء عملکردی گفته می‌شود، اما خود این اجزاء ممکن است در حالات و شکل‌های مختلفی در فضاهای شهری قرار گیرند و بافت مراکز خرید و بازارها را تشکیل می‌دهند. هر فضای شهری از دو بعد اصلی شکل می‌گیرد که عبارتند از: کالبد و فعالیت. کالبد شامل مجموعه ساختارهای فیزیکی موجود در مکان می‌باشد که از آن به عنوان فرم نیز یاد می‌شود و فعالیت شامل کلیه عملکردهای جاری در فضا است که به ساختار کالبدی مجموعه جان می‌دهد. بنابراین در ساماندهی مراکز خرید نیازمند مداخله و اصلاح، با سه دسته کالبد مواجه می‌شویم که عبارتند از کالبد فرسوده، کالبد غیر فرسوده، کالبد تاریخی. حال با تلفیق حالات مختلف کالبد و فعالیت به گونه‌های زیر در در زمینه بافت مراکز تجاری دست می‌یابیم (صالحی واسکسی، ۱۳۸۶).

جدول ۱ - گونه‌های مختلف بافت مراکز خرید و راهکارهای مداخله مناسب برای هر یک منبع: (صالحی واسکسی، ۱۳۸۶)

نوع مداخله مناسب	نوع بافت
بهبودی و بازنده سازی	بافت دارای کالبدی مناسب و دچار رکود فعالیتی
نوسازی	بافت با کالبد مسئله دار و واجد ارزش فعالیتی
بازسازی	بافت با کالبد مسئله دار و دچار رکود فعالیتی
ساماندهی	بافت واجد ارزش کالبدی و واجد ارزش فعالیتی، کالبد و فعالیت ناسازگار و محیط دچار اغتشاش کالبدی و فعالیتی
حفاظت و بازنده سازی	بافت تاریخی

بنابراین با توجه به جدول ۱ مشاهده می‌شود که الگوی ساماندهی برای مراکز تجاری در نظر گرفته می‌شود که دارای ارزش کالبدی مناسب باشد یعنی کالبد

فرسوده و ناکارآمد نبوده و از لحاظ فعالیتی نیز مجموعه دچار رکود فعالیتی نیستند. اینگونه فضاها ممکن است از جنبه‌های مختلفی دچار مشکل باشند که از جمله عمده‌ترین مشکلاتی که در این گونه بافت‌ها مشاهده می‌شوند عبارتند از:

ضعف برخی از اجزای ساختاری مراکز خرید و بازارها، عدم ساماندهی فعالیت‌ها و در کنار هم واقع شدن فعالیت‌های ناسازگار با یکدیگر، عدم هماهنگی و همخوانی کالبد با فعالیت‌های جاری در فضا. ازدیاد ابعاد فعالیتی جاری در فضا و ایجاد تداخل فعالیتی و عدم توان پاسخگویی کالبد به فعالیتها پیشنهاد می‌شود برای رفع مشکلات ذکر شده فوق از الگوی مداخله ساماندهی استفاده گردد. تعریفی که برای این الگو مدنظر می‌باشد عبارت است از: تعریف یک سازمان مجدد در سطح محدوده و باز تعریف روابط فضایی در سطح فضاهای شهری به منظور دستیابی به یک هماهنگی و سازگاری کالبدی- فعالیتی در سطح محدوده. اساس ساماندهی بر استفاده بهینه از امکانات موجود در فضا و اصلاح روابط اجزای فضا مبتنی است. (صالحی و اسکسی، ۱۳۸۶).

۲-۲- بازار:

بازار همانند سایر پدیده‌ها در ابتدا فرم و عملکرد ساده ای داشته، بتدریج بر اساس نیازهای مکانی و زمانی تغییراتی به خود گرفته است. بازار اغلب سرپوشیده بوده و حجره‌های به هم پیوسته در دو سوی آن قرار می‌گرفتند و به گونه‌ای که عبور انسان و چرخ دستی براحتی در آن جریان یابد و مراجعه کنندگان نیز بتوانند فروشگاه‌های دو طرف مسیر را ببینند و کالاهای مورد نیاز خود را انتخاب نمایند (فلامکی، ۱۳۵۷).

جدول شماره ۲- جمع بندی انواع بازار، منبع: (نگارنده، ۱۳۹۷)

انواع بازار	نوع دسته بندی
۱- بازار خطی ۲- بازار چند محوری ۳- بازار مرکزی خرده فروشی با خان‌های پیرامونی ۴- بازار صلیبی (مقاطع)	شکل ساختاری
۱- بازارهای بین المللی ۲- بازارهای ملی ۳- بازارهای منطقه ای ۴- بازارهای محلی ۵- بازارچه‌ها	مقیاس عملکردی
۱- بازارهای دائمی ۲- بازارهای ادواری ۳- بازارهای کوتاه مدت	زمان
۱- بازارهای مناطق گرم و خشک ۲- بازارهای مناطق سرد و کوهستانی ۳- بازارهای مناطق گرم و مرطوب ۴- بازارهای مناطق مرطوب و پرباران	اقلیم

جدول شماره ۲ نتیجه مطالعات انجام شده در زمینه انواع بازارها می‌باشد که در این دسته بندی بازارها از لحاظ شکل ساختاری، مقیاس عملکردی، زمان و اقلیم مورد بررسی قرار گرفته اند. با توجه به جدول مذکور، بازارچه محله گلکنتی از لحاظ شکل ساختاری بازاری خطی است، که در ردیف بازارچه‌های دائمی در مناطق گرم و مرطوب قرار می‌گیرد.

۲-۲-۱- عناصر و فضاهای معماری بازار

در طول تاریخ بازارهای سنتی ایران با مجموعه‌های وسیع از کاربری‌ها و بناهای جنبی مانند مدرسه، مسجد حمام، همراه با معماری غنی ایرانی- اسلامی، مرکز جنب و جوش شهرها و تعاملات اجتماعی بودند، در این بازارها علاوه بر انجام معاملات اقتصادی، بسیاری از رویدادهای اجتماعی، مذهبی و حتی سیاسی نیز رخ می‌داد. اما برخلاف پیشرفت‌های علمی- مهندسی و فرهنگی، در مراکز تجاری امروز ایران که شاید امتداد همان بازارهای گذشته هستند، دیگر نه خبری از تعاملات اجتماعی است و نه خبری از معماری و عملکرد مناسبی که پاسخگوی نیاز جامعه امروز باشد (فرزام شاد، ۱۳۸۶). در جدول ۳ ساختار کالبدی و فضایی بازار از دو جنبه، یکی عناصر و فضاهای شهری و ارتباطی و دیگری عناصر و فضاهای معماری بازار دسته بندی شده است.

جدول شماره ۳ جمع بندی- ساختار کالبدی و فضایی بازار- منبع: (نگارنده، ۱۳۹۷)

راسته اصلی	عناصر و فضاهای شهری و ارتباطی	ساختار کالبدی و فضایی بازار	
راسته فرعی			
دالان			
چهارسو			
میدان عمومی			میدان
میدان تجاری			
میدان حکومتی بازار			
جلوخان			

حجره (دکان)	عناصر و فضاهای معماری بازار
کاروانسرا (سرا)	
قیصریه	
تیمچه	
فضاهای خدماتی	
فضاهای عمومی	

- بر اساس جدول ۳ در جریان تحول و تکامل فضاهای بازار، فضاهای زیادی ایجاد شده است. این فضاها در پنج گروه، به شرح زیر دسته بندی گردیده اند:
- فضاهای نگهداری و انبار شامل: کاروانسراهای خارج از شهر، سرا، خانبار
 - فضاهای مربوط به کارهای تولیدی شامل: دالان، قیصریه، کارگاه و دکان
 - فضاهای مربوط به فعالیت های تجاری شامل: تیم، تیمچه، خان، راسته بازار
 - فضاهای اجتماعی و خدماتی شامل: مسجد جامع، مسجد، حسینیه، تکیه، مدرسه، حمام و...
 - فضاهای ارتباطی شامل: راسته ها و دالان ها (فرزام شاد، ۱۳۸۶).

۲-۲-۲- وضعیت بازارهای ایران در عصر جدید

تحولات جدید در شهرها، بازارها را تحت تاثیر قراردادده و باعث به وجود آمدن تغییرات عمده ای در کالبد و عملکرد و روابط موجود در بازار شده است (دهقانی، ۱۳۸۵، ص ۴۰۶). خیابان کشی های جدید، بدون توجه به خصوصیات شهرسازی و معماری بافت قدیم، مناطق مسکونی و بازارها را به دو قسمت تقسیم کرده و علاوه بر مختل کردن تحرک خطی پیاده و همچنین از بین بردن خاصیت اتصالی فعالیت های بازار، بر روابط و امور اقتصادی بازار نیز تاثیر منفی داشته است (مشهدی زاده دهقانی، ۱۳۸۵).

بر اساس پژوهش های انجام شده مشکلات عمده بازارهای ایران در عصر جدید به شرح زیر می باشد:

وضع نامناسب معابر و شبکه های ارتباطی، فقدان تجهیزات و تسهیلات لازم از قبیل آب، برق و آتش نشانی و ...، عدم دسترسی و سهولت لازم در امر ارتباطات، مشکلات بارگیری و باراندازی کالاها، از بین رفتن جاذبه اقتصادی، از بین رفتن تجمع صنفی و از هم پاشیدگی نظام داخلی بازار، کمبود فضای سبز و وسایل تفریحی (دهقانی، ۱۳۸۵، ص ۴۱۵). ایجاد هسته های بازرگانی مستقل از بازار و جدا از مراکز قدیمی شهر، عدم توجه اداره کنندگان شهر به نیازهای فنی محلی بازاریان (فلامکی، ۱۳۶۵، ص ۱).

۲-۳- معماری بومی (بوم گرایي)

این معماری به طور سنتی به فرم هایی اطلاق می شود که براساس نیازهای ساکنان یک منطقه و محدودیت های محل و اقلیم، شکل گرفته باشد. در معماری بومی نه تنها می توان به مفاهیم فرمیک توجه نمود، بلکه اصل الهام گیری، در بکار بردن جوانب مثبت برای رسیدن به آسایش است (برزگر، ۱۳۸۹). معماری بومی که گاهی معماری بدون معمار نامیده شده است، پرمعنا ترین محصول دست انسان است که در گذر از جایی به جای دیگر، متناسب با شرایط محیطی و فرهنگ مردمان هر مکان متفاوت شده و در هر منطقه متناسب با ارزش ها ظاهر گشته است. بحث معماری بومی تحت عناوینی مانند معماری خودجوش، مردمی، روستایی، عامیانه، سنتی، بی تکلف، بدیهه ساز و ... مطرح می شود (آلباگونولو و دیگران ۱۳۸۵، ص ۳۴).

۳-۲-۱- ویژگی معماری بومی بندرعباس:

- ساختار فضایی بنا: معماری بومی این اقلیم تلفیقی از معماری درون گرا و برون گرا است. به منظور مقابله با گرما و ایجاد جریان مطلوب هوا در فضاهای داخلی علاوه بر ایوان های سرپوشیده، پنجره هایی هم در شمال و جنوب به منظور ایجاد جریان هوای داخلی در اتاق ها به کار برده می شود.

- تأثیر جریان هوا و نورخورشید بر بنا: استفاده مطلوب از جریان هوا تنها راه بهبود بخشیدن به شرایط سخت این اقلیم می باشد. از این رو بناها به جانب دریا در جهت وزش باد می باشند تا از هر نسیمی استفاده کنند. از این رو پنجره های داخلی و روزنه های خارجی (رو به گذرها) معمولا در مقابل هم قرار می گیرند تا جریان هوا همواره وجود داشته باشد. همچنین از بادگیرهای یک طرفه (تنها به سمت جنوب) و یا چهارطرفه به منظور انتقال جریان باد از جانب دریا به فضاهای داخلی استفاده می کنند.

- مصالح ساختمانی: در خانه های بومی بندرعباس مصالح بومی بکار رفته شده، در دیوارها سنگ، خشت یا آجر می باشد و پوشش سقف نیز از تیر چوبی با یک لایه خاک رس مرطوب و دو لایه کاهگل پوشانده می شود تا قشرهای یک دست و همگنی بر روی چوب ها به وجود آید (عامری سیاهویی و کربلایی علیخان). با توجه به ویژگی های ذکر شده، مقایسه معماری بومی و معماری جدید در بندرعباس به شرح زیر می باشد:

"- ساختمان ها در محور شرقی- غربی و نماهای طولانی رو به شمال و جنوب می باشد.

- استفاده از بام های دو پوشش (امیدوار ، ۱۳۸۹).

"- دیوارهای داخلی و خارجی در شهر بندرعباس سنگین باشد.

- ابعاد پنجره ها در بندر عباس کوچک و بین ۲۰ تا ۴۰ درصد باشد (کسمائی، ۱۳۲۶).

- بادگیر (نگرو و استافری^۱، ۱۹۸۴).

¹ Negro and stafferi

بنابراین با ارائه راهکارهایی جهت سازگاری معماری شهر بندرعباس با اقلیم گرم و مرطوب، می‌توان به شرایط آسایش درامان و ساختمان‌های این شهر دست یافت:

- ایجاد سایه بر روی سطوح و نماها با استفاده از ایوان‌های عریض و سرپوشیده مقابل خانه‌ها
 - احداث بادگیرها با دهانه وسیع و رو به دریا، جهت استفاده از نسیم‌های دریایی
 - استفاده از عایق حرارتی در ساختار بام.
 - استفاده از بام‌های مسطح و کاربرد مصالح بومی در ساختن آنها.
 - استفاده از چوب در بدنه و جسم دیوارها جهت ممانعت از ورود حرارت به داخل بناها.
 - به دلیل کمبود چوب بناها غالباً از خشت و گل و مصالح بنایی که دارای ظرفیت حرارتی زیادی هستند ساخته می‌شود (امیدوارو گورانی، ۱۳۸۹).
- به دلیل گرما و رطوبت زیاد هوا، میزان تهویه طبیعی اهمیت چندانی ندارد. به همین دلیل، پیش بینی‌های لازم در مورد ایجاد کوران در داخل ساختمان به عمل نیامده است (کسمائی، ۱۳۲۶).

با جمع بندی و شناختی که تاکنون نسبت به مقوله ساماندهی فضاهای شهری و مفاهیم اصیل بازارها و اصول معماری بومی بدست آوردیم می‌توان گفت معماری بازارهای سنتی و قدیمی ایران، نتیجه تداوم تجربه‌های ارزشمندی است که از انطباق با محیط و عملکردهای گوناگون بازار به وجود آمده‌اند و مهمترین اماکن برای شناخت فرهنگ و هویت هر شهر محسوب می‌شوند چرا که متناسب با فرهنگ، اقلیم، کاربران و منطقه طراحی شده‌اند. بازارهای امروزی نه تنها انعکاس دهنده فاکتورهای بومی، محله‌ای و منطقه‌ای سایت خود نیستند، بلکه از پتانسیل‌های فرهنگ اقتصادی نیز بی بهره‌اند، در فضاهای شهری امروزی، مراکز خرید فضاهایی فاقد جذابیت‌اند که هیچ رنگ و بویی از معماری بوم‌گرا که پاسخگوی نیاز جامعه امروز باشد، در آن دیده نمی‌شود.

جدول ۴ راهکارهای پیشنهادی برای استفاده مناسب‌تر از فضاها در مراکز خرید. منبع: (نگارنده، ۱۳۹۷)

گونه فضایی در بازار سنتی	ماهیت	جایگزین در بازارهای جدید	کارکرد	راهکار
راسته، دالان	تردد، مکث و گفتگو	راهرو، پله	ارتباطی	ایجاد فضای نشست و گفتگو
کاروانسرا، سرا	نگهداری و انباری	حذف انباری- انبار کوچک	انباری	انبار مشترک نزدیک آسانسور و بالابر
تیم- تیمچه-تجارتخانه	فعالیت تجاری	دفتر کار- نمایشگاه	انجام معاملات	دفاتر تجاری قسمتی جدا از فروشگاه‌ها
مسجد- قهوه خانه- زورخانه	خدماتی	نمازخانه، رستوران، کافی شاپ، فضای ورزشی، شهربازی	خدماتی و تفریحی	ایجاد انگیزه و جذب مشتری با در نظر گرفتن فضای خدماتی

اگر در گذشته بازارها با بکارگیری معماری بومی و فضاهای خدماتی مکمل و داشتن فرم‌ها و فضاهای متنوع و منسجم، می‌توانستند عنصر شاخصی در شهر باشند، امروزه نیز می‌توان طبق جدول ۴ با در نظر گرفتن فضاهایی با کارکرد مشابه، فرم‌های ساده و آشنا با مفاهیم فرهنگی، تجمیع کاربری‌ها، ایجاد دسترسی‌های راحت و در الویت قراردادن نیازها و انتظارات ساکنان محله، جذابیت این مراکز را افزایش داد.

۴- روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی است و در راستای بهبود شرایط کار و زندگی در یکی از مناطق شهر بندرعباس می‌باشد و از نظر ماهیت و روش کار، پژوهش توصیفی- تحلیلی خواهد بود و در آن سعی شده با مطالعات کتابخانه‌ای که به صورت فیش برداری از اسناد و کتابهای مرتبط است، مبانی نظری تحقیق، پیشینه و اصول ساماندهی معرفی گردد و مفاهیم اصلی در ارتباط با موضوع، مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد و سپس با مشاهدات میدانی و عکاسی در زمان‌های مختلف، الگوهای رفتاری و ساختاری بازارچه و نقاط ضعف و قوت محدوده مشخص شده در انتها با مشخص شدن مشکلات و معضلات موجود و یافتن پارامترهای نیازمند بررسی، به راهکارهایی جهت ساماندهی این نوع بازارچه‌ها دست یافت.

۵- تحلیل داده‌ها

بعد از انجام مطالعات کتابخانه‌ای، جهت تحلیل داده‌های موردنیاز طراحی از روش مشاهدات میدانی و عکس برداری مانند مجموعه شکل (۱) استفاده شده است.

شکل شماره (۱): وضع موجود بازارچه منبع: (نگارنده، ۱۳۹۷)

نادیده گرفته شدن نیازهای متنوع و متفاوت کاربران فضاها و همچنین پاسخ‌های غیر فراگیر طراحان به مسائل طراحی، سبب مغون ماندن بسیاری از وجوه پنهان این پدیده شده است.

نمودار شماره (۱): الگوهای رفتاری و ساختاری در بازارچه گلکنی. منبع: (نگارنده، ۱۳۹۷)

با شناخت الگوهای رفتاری و ساختاری بازارچه طبق نمودار (۱) و بررسی نقاط ضعف و قوت محدوده پروژه (طبق جداول ۵ و ۶)، افق‌های معنایی جدیدی حاصل گردید که می‌توانند با ایجاد فضای ذهنی و ساختار بندی‌های منطقی، بستر مناسبی را جهت طراحی پروژه‌های اجرایی آینده و رفع و حل مشکلات و موانع موجود فراهم نمود.

جدول شماره (۵): نقاط قوت محله گلکنی بندرعباس - منبع: (نگارنده، ۱۳۹۷)

ابعاد ساماندهی	عوامل
ساختار اجتماعی	- تمرکز و تحرک اجتماعی در محدوده بافت بازار - آشنا بودن ساکنین با یکدیگر - وجود وابستگی و حس تعلق مغازه داران به محل کار خود
ساختار اقتصادی	- وجود نمایشگاه‌های فعال اتومبیل در محدوده که می‌توان نقش فعالی برای این محور در منطقه ایجاد کرد. - وجود بازارچه ۲۲ بهمن به عنوان فضایی با پتانسیل تجاری
ساختار کالبدی	- قابلیت ساخت و سازهای جدید در محدوده مورد مطالعه - بارز بودن نقش مسکونی در بافت محدوده - وجود فضاهای بایر در بافت - غلبه معیارهای فرسودگی در بافت و امکان پذیری مداخله - پوشش کامل بافت از نظر شبکه تاسیسات زیر بنایی
ساختار فضایی	- وجود عناصر محلی با کارکرد مذهبی نظیر مسجد و حسینیه در بافت - وجود فضاهای باز عمومی که به عنوان مرکز محله می‌توان از آن استفاده کرد. بافت یکپارچه مسکونی که قابلیت طبقه بندی را دارا می‌باشد.
ساختار حمل و نقل	- امنیت مناسب از لحاظ تصادفات و سرعت پایین وسایل نقلیه به دلیل باریک بودن عرض خیابان - پایین بودن قیمت زمین برای ایجاد زیرساخت‌های حمل و نقل در محدوده
ساختار جمعیتی	- بالا بودن نرخ با سواد - پایین بودن بعد خانوار

جدول شماره (۶): نقاط ضعف محله گلکنی بندرعباس. منبع: (نگارنده، ۱۳۹۷)

عوامل	ابعاد ساماندهی	نقاط ضعف
- حاکم شدن فضای فرهنگی نامناسب به دلیل کوچ کسبه اصیل محله - افت کیفیت خدمات دهی مغازه‌ها به دلیل عدم تناسب کاربری‌ها	ساختار اجتماعی	
- پایین بودن سطح درآمدها و عدم مشارکت در سرمایه گذاری - عدم اجرای طرح‌های ساماندهی به دلیل توان مالی پایین اهالی و کسب‌ها - افت کیفیت اقتصادی و تجاری بازار به دلیل فرسودگی و وجود فضاهای تجاری مدرن - ضعف فرهنگ آپارتمان‌نشینی به دلیل گرایش بیش از حد به عرصه	ساختار اقتصادی	
- فرسودگی کالبدی بناها و فضاهای شهری و کیفیت پایین ابنیه - سیمای شهری نامناسب و ضعف نظافت و روشنایی - کمبود پوشش گیاهی و پایین بودن کیفیت‌های محیطی - فقدان نظامی منسجم در رده بندی محله - گرایش به ساخت و سازهای بی ضابطه و بدون ملاحظات فنی و شهرسازی	ساختار کالبدی	
- فقدان نظامی منسجم در پیوستگی فضایی قسمت‌هایی از محله و ترکیب توده و فضا - عدم بهره‌گیری از اصول معماری بومی جهت ساماندهی فضاها - نبود مرکز محله و واحدهای همسایگی و فضاهای جمعی و کانونی در محله - فقدان خط آسمانی غنی - فقدان فضاهای شهری مناسب نظیر مراکز تفریحی، بهداشتی و فضای سبز	ساختار فضایی	
- فقدان نظام حمل و نقل عمومی پاسخگو به مرکز شهر و محدوده بازار - فقدان شبکه پیاده‌روی در محدوده و نازل بودن کیفیت منظر معابر (کف سازی‌ها) - ضعف مدیریت ترافیک و کمبود فضای پارک و توقف‌های غیر قانونی	ساختار حمل و نقل	
- مهاجرت ساکنین اصیل و سکونت افراد غیر بومی - ضعف ساختار فضایی، کالبدی و اقتصادی در جذب افراد	ساختار جمعیتی	

در این راستا از یک سو به جمع‌آوری مجموعه مشکلات موجود در این بازارچه پرداخته شده و نقاط ضعف و قوت محدوده مشخص گردیده طبق جدول شماره (۵) و جدول شماره (۶) و از سوی دیگر راهکارهای ساماندهی و الگوی مداخله هر کدام تعیین گردیده است، حال با استناد بر جدول شماره (۷) با تعیین پارامترهایی تحت عنوان پارامترهای شناخت، ارتباط دو سوی این معادله برقرار می‌گردد.

جدول شماره (۷): پارامترهای نیازمند بررسی جهت ساماندهی بازارچه محلی گلکنی منبع: (نگارنده، ۱۳۹۷)

مشکلات	پارامترهای نیازمند بررسی	راهکارهای ساماندهی
- نبود هویت خاص در فضا - کاهش حس فضای شهری - آلودگی‌های بصری	- شناسایی المان‌های موجود در فضا جهت تعریف یک هویت به یاد ماندنی - شناسایی عناصر آلاینده بصری در محیط	- هویت دهی و ارتقاء سیمای بصری بازارچه
- کاهش بازده خرده فروشها و عدم رونق تجاری بازارچه	- تعیین محدوده بازارچه - بررسی و شناخت نیاز مشتریان - شناسایی گونه‌های مختلف خرده فروشی	- توسعه و حمایت از واحدهای فروش و مغازه‌ها در بخش مرکزی
- فرسودگی بافت	- شناسایی بناهای موجود	- به روز رسانی بناهای قدیمی
- سردرگمی خریداران - بی نظمی خرده فروشی‌ها	- شناسایی راسته های عمده تجاری - شناخت فعالیت‌های تجاری ناهمگون	- بازتعریف یک ساختار فضایی مناسب برای مجموعه خرده فروشی‌ها
- ترافیک سنگین محدوده	- شناسایی گره‌های ترافیکی موجود - شناخت ویژگی‌های سیستم حمل و نقل	- ساماندهی سیستم حمل و نقل و ترافیک
- در هم آمیختگی ترافیک سواره و پیاده و کاهش امنیت پیاده - تبدیل مرکز به فضایی پر از اتومبیل و آلودگی‌های صوتی	- شناسایی نقاط ضعف و قوت موجود در پیاده روها.	- توسعه و ترویج پیاده روی و اصلاح پیاده روها
- ازدحام اتومبیل در فضا	- شناخت وضع موجود شبکه معابر - بررسی نحوه کارکرد خیابان‌های اطراف	- اصلاح ساختار کالبدی شهر در ارتباط با بازارچه
- کمبود فضای پارک - توقف‌های غیر قانونی در مکان‌های خاص	- تعیین موقعیت و نحوه پراکنش پارکینگ‌ها در سطح محدوده - بررسی میزان کمبود فضای پارک در محدوده بازارچه و شناسایی فضاهای پارک.	- ساماندهی وضعیت پارکینگ‌ها
- اغتشاش فعالیتی در محدوده - قرارگیری فعالیت‌های ناسازگار	- شناسایی ساختار فعالیتی موجود در بازارچه - بررسی کاربری اراضی محدوده .	- کاهش و حذف برخی فعالیت‌های نامناسب جاری در فضا .
- تخلیه فضا از فعالیت و وجود فضاهای خالی و ناامن در برخی ساعات شبانه روز .	- شناسایی فرصت‌های توسعه و سرمایه‌گذاری در بازارچه	- افزایش سرزندگی فضا در تمام اوقات شبانه روز

در جدول شماره (۷) پارامترهای نیازمند بررسی جهت ساماندهی بازارچه محلی گلکنی و راهکارهای ساماندهی پیشنهادی به اختصار بیان شده است، این پارامترها مجموعه اطلاعاتی هستند که قبل از اجرای هرگونه مداخله جهت ساماندهی مراکز تجاری باید مورد بررسی قرار گیرند و بر اساس بررسی اجزای ساختاری مراکز تجاری و مشکلات عمده موجود در این فضاها و با استناد به مطالعات میدانی و جمع آوری داده‌ها تعیین شده‌اند.

۶- نتیجه گیری:

با توجه به پارامترهای بررسی شده، این بازارچه می‌تواند با جانمایی و طراحی مناسب، جنبه‌های مختلف زندگی شهری را نحت تاثیر قرار دهد. بنابراین، مرکز خریدی در مقیاس منطقه طراحی خواهد شد که نه روحیه قدیمی بازار را خواهد داشت که هر نوع کالایی در آن یافت شود و نه مانند کشورهای غربی، کاملاً جدا از فضاهای مسکونی و محله باشد، بلکه فضایی است که در بینابین آن، روحیه قدیمی و جدید، تواما و به صورت ترکیبی وجود داشته باشد، به گونه ای که همچنان ویژگی‌های مثبت قبلی همچون ارزان بودن محصول و فضا، سبکی فضا، عدم وجود تشریفات و عرضه مستقیم کالا را دارا باشد. در حقیقت، محیط کالبدی باید دعوت کننده مردم به سوی خود بوده و بتوانند بر تجربیات آن‌ها بیافزاید، بدین ترتیب می‌توان فضای شهری پویاتری ایجاد کرد تا با رونق اقتصادی و اجتماعی خود طیف وسیعی از گروه‌ها را جذب خود نماید و به جای گسترش بیش از حد فضاهای شهری در زمین‌های بکر و حاشیه شهر، با ساماندهی آن‌ها را درون این بافت‌های قدیمی از هدر رفتن سرمایه‌های اقتصادی نیز جلوگیری کرد.

منابع:

- ۱- امیدوار، کمال؛ بیراوند زاده، مریم؛ ابراهیمی، سمیه؛ رستمی‌گورانی، ابراهیم. (۱۳۸۹). بررسی تاثیرات اقلیمی بر معماری بومی سواحل جنوبی بندرعباس. چهارمین کنگره بین المللی جغرافیدانان جهان اسلام ایران. زاهدان.
- ۲- آلیاگونوولواآدریانو. (۱۳۸۴). معماری بومی. مترجم: علیمحمد سادات افسری. انتشارات فضا(وابسته به موسسه علمی و فرهنگی فضا).
- ۳- برزگر، زهرا؛ مفیدی‌شمیرانی، سیدمجید. (۱۳۸۹). چگونگی بهره‌گیری از توده زمین در معماری بومی جهان به مثابه یکی از تکنیک های سرمایه‌های ایستا در بنا، باغ نظر، دوره ۷، شماره ۱۵
- ۴- پوراحمد، احمد. (۱۳۷۶). بررسی تحولات کارکردی بازار کرمان، رساله دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری به راهنمایی حسین شکوئی، بخش علوم و جغرافیایی و سنجش از دور، دانشگاه تربیت مدرس
- ۵- حبیبی، حسن. (۱۳۸۹). سرگذشت بازارهای بزرگ تهران، بازارها و بازارچه‌های پیرامونی آن در دوپست سال اخیر. تهران: ناشر بنیاد ایران شناسی
- ۶- شمعی، علی. (۱۳۸۰). اثرات توسعه فیزیکی یزد بر بافت قدیم و راهکارهای ساماندهی و احیای آن. رساله دکترا، دانشگاه تهران
- ۷- صالحی واسکسی، احمد. (۱۳۸۶). بررسی شیوه‌های ساماندهی کالبدی- فعالیتی مرکز تجاری (CBD) شهرها. پایان نامه کارشناسی ارشد تهران. دانشگاه تربیت مدرس
- ۸- صالحی واسکسی، احمد؛ بمانیان، محمدرضا؛ فراهانی، مریم. (۱۳۸۸). الگویابی روش‌ها و سیاست‌های ساماندهی مراکز تجاری
- ۹- فرزام شاد، مصطفی. (۱۳۸۶). مبانی برنامه ریزی و طراحی مراکز تجاری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- ۱۰- فلاحکی، محمد منصور. (۱۳۶۵). باز زنده سازی بناها و شهرهای تاریخی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم
- ۱۱- کسمائی، مرتضی. (۱۳۸۲). اقلیم و معماری. انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران
- ۱۲- مشهدی زاده دهقانی، ناصر. (۱۳۸۵). تحلیلی از ویژگی‌های برنامه ریزی شهری. تهران: دانشگاه علم و صنعت، چاپ پنجم

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی